

интернационала“... Како вођа Октобарске револуције није имао много додирних тачака и веза са Другом интернационалом, морао сам пуно да се натежем око малобројних чињеница.

При крају Милановог школовања, на овом ступњу, Класична гимназија у Београду је била расформирана, а њена одговарајућа одељења су припојена Осмој београдској гимназији.

- Поједини професори у тој, сада новој, обједињеној гимназији, говорили су да у наша одељења долазе да се мало одморе и да одахну, зато што смо, скоро сви, учење озбиљније и одговорније схватили од осталих ученика.

Овде смо назначили само неке најважније појединости из основношколског и гимназијског образовања. Тиме се завршио један значајан период Милановог живота, који је имао видног утицаја на даљи ток његовог интелектуалног и духовно-стваралачког раста и развоја. - У некој другој прилици било би захвално, на основу увида у архивску документацију, употпунити овај дедо животописа.

ПОЧЕТНИЧКА ПЕСНИЧКО-„ИЗДАВАЧКА“ И ПРЕВОДИЛАЧКА АКТИВНОСТ

Пошто је живео у високо интелектуалном окружењу, где се писало, говорило о штампању и издавању књига, о преводима са руског и других језика, Милан С. Димитријевић је још у детињству почео и сам да пише стихове, да обликује и „издаје“ малу библиотеку у свескама и да се бави преводилачким радом, уз одговарајућу преписку коју је водио у том циљу, понекад чак и у стиховима.

У личној архиви аутора ове књиге сачуване су његове најраније песме објављене у оквиру *Библиотеке Z-100*, коју је сам замислио и покренуо.²²⁶ „Свеске“ у тој Библиотеци „штапане“ су самостално, на очевој Remington писаћој машини, која такође има необичну предисторију и историју, док се учио да куца на њој. Насловну страну, на којој пише: *Песме I Милан Димитријевић*, исцртао је својеручно сам аутор и издавач. Горњи део странице испуњава плаветно небо са жућкастим полумесеком, две куле, брдо са браонкастом позадином; а на левој страни, зелено поље са исписаним називом библиотеке. У средишњем делу су нацртане зупчасте зидине; док се у доњем делу, налази симболично отворена књига и укрштени мачеви, вероватно асоцијација на омиљене јунаке Александра Диме.

На полеђини прикладно осликане насловне стране, при врху, исписане су Змајеве речи: „Песма нас је одржала, њојзи хвала“, а испод посвета.²²⁷ Последња 18. страница, садржи неку врсту импресума, са

---

²²⁶ У врху стране 3, стоји: Z-100 библиотека, I - коло – бр. I.

²²⁷ Посвета гласи: „Миша, своме брату Кокану, сада већ великом, а убудуће још већем песнику 1961“.

подацима о до сада изашлим и планираним следећим „књигама“ Милана Димитријевића (Песме I, Песме II) и потом обавештење да Z-100 – *излази једанпут месечно*; као и најаву да ће поменути „библиотека“ објавити *најуспелије радове тате, Нине и Мише*. Ту је и информација о цени поједине *свеске*, годишњој претплати и приходима, који ће се употребити *за набавку X-100 романа*. А сасвим при дну је исписан датум 1. VII 1961, као што и треба да стоји у колофону.

У првој Милановој „књизи“ – *свешчици* објављено је понајвише лирских песмица о годишњим добима; неколико о зими, о јесени, месецу мају; затим две о Београду; епска, десетерачка *Бој на Иванковицу*, историјска о Матији Гупцу и две, вероватно најраније, астропесмице о месецу и облацима, уз провлачење космичких мотива и у неким другим стиховима. Ритмички је можда најприкладнији први део песме *Ловац и зеца...* О завидној дечачкој књижевној култури сведочи спретно преузета пародија на Змајеву песму *Тихо ноћи* под насловом *Пит – фрајерка*, за коју се, негде у поднаслову, бележи да је *аноним* и *Додатак*, на крају ове свешчице, где је објављена *Маска црвене смрти* Едгара Алана Поа, са знаком да ће се наставити.

Поменуте две астропесмице као да најављују животна, научно-студијска и поетска интересовања будућег астропизичара, заједно са плаветним небом и жутим полумесецом, на насловној страни. Месец, који је универзални симбол пратока и ритма цикличног времена, у првој, уводној песми, Миланов је ноћни садруг; тако му се обраћа у ноћи, када се пробуди, „од снова главе пуне“. Тај једини његов *ноћни друг* осуђен је *да лута* „по целе ноћи сам“, пева са мало сете:

„Он многе ствари види
Он многе ствари чује
И мени, своме другу,
Ноћу их прича“

Млади песник снено прижељкује да, као и Месец, буде духовни и надземаљски *вид стварности* у ноћи, па да и сам види „све ствари те“. Са Месецом, који је будно и свевидеће око ноћи, дуго прича, док све у граду спава и чини се да смо:

„Будни само Месец и ја.
И када заспим опет,
Утонем у дубок сан
Наставља Месец лутање
У маглу завејан“

У овим раним, скоро детињским стиховима, Димитријевић и поред почетничких понављања (*глава снена / очи снене*), случајних рима, ипак

Поменимо овде да је и аутор овога текста једну дечачку песму под насловом *Брат долази* посветио Милану.

имагинативно преплиће сан, жеље и стварност. У почетном и завршном делу песме, доследно обликује слику о Месецу као ноћној луталици, који је на крају у *маглу завејан*. У симболичком смислу, Месец је несустали луталац, нека врста витеза, и као такав посебно је драг нашем песнику. Током ноћних авантура Месец је за њега пустолов, што све и свашта види и чује; као такав он је близак духу дечака–песника, што се са њим присно саживљава, окренут звезданим сферама којима ће се као астрофизичар предано бавити.

Облаци, о којима Милан дечачки пева, оличење су неба, ваздуха, ишчежљивости и лутања без престанка. О њима говори са пуно љубави и преданости и, у средишњем делу песме, крупним словима апострофира: ВОЛИМ ОБЛАКЕ. Посматра их како хитају небом, и у њему се буди „по неки несањани сан“. У завршном делу ове кратке песмице, вољени облаци му се приказују као суморни „и тужни у лутању свом“, управо као и месец у претходним стиховима. У овој лирској слици облаци „броде небом“ и немају „одмор и дом“, каже млади песник, најављујући своју окренутост небеском стању и планетарним просторима, о којима ће касније певати зрело.

Поред поетске обузетости космичким мотивима, Димитријевић, у дечачкој десетерачкој песми *Бој на Иванковцу*, као и у епском захвату *Матија Губец*, са више спонтаних и неправилних рима, испољава и велику љубав према историјским темама и мотивима, који су присутни и у песмицама о Београду. При том показује и доста висок степен разумевања друштвено-историјских збивања и способност праћења њиховог тока и развоја, у различитим фазама. Ту склоност прихватио је од бапке Софије, која га је упућивала у историјске процесе, а скоро генетски наследио од оца Сергија, знаменитог историографа, који се бавио различитим питањима: од привредне и социо-политичке историје, посебно радничким покретом, преко локалне и завичајне, до историјских проблема из домена српске средњовековне нумизматике. Милан ће, касније, захваљујући том богатом наслеђу и великим узорима, постати, поред Ненада Јанковића и других, један од највиђенијих историчара астрономије у нашој савремености, творац и главни носилац великог пројекта *Развој историје астрономије код Срба*, у оквиру кога је до сада објављено шест обухватних томова (последњи на скоро 1400 страница).

Епско певање о победоносном боју на Иванковцу, најавило је будућег историчара у једној специјализованој области, астрономији, али и тумача историјских појава, прилика и збивања и у другим областима, жанровским захватима, укључујући чак и поједине путописно-репортерске записе. По угледу на вуковску епску традицију, први стих у *Боју на Иванковцу* му је у јекавском говору: „Када *видје* турски цар султане“; а наредни по узору на бројне сличне десетерачке исказе:

„Да Србију умирит не може
Он позове пашу, Хафис пашу,
И стаде му *вако* говорити:
Хафис пашо, моје чедо драго...“

Милан је, од најранијег детињства, од бапке Софије, слушао приче о тешком животу мужика у царистичкој Русији, о њиховим побунама гушеним у крви, па је то касније, у дечачким остварењима, повезао са сељачком буну Матије Губца. Драматична историја овог устанка, посебно трагична судбина његовог вође, инспирисала га је да напише песму под насловом *Матија Губец*. Стихови су саздани у епски приповедном тону и духу (у *једном селу...*), са назначавањем историјских детаља, како их је доживео:

„На ноге Губец сељаке диже,
С Илијом својим кумом.
У прво време низаху се победе...“

У наставку, са доста понављања, и скромном лексиком, пева о устајању и Словенаца, те о господи и њиховој победи... Понајбољи је фрагмент, који говори о последњој бици код Стубице, хватању Матије и кума Илије, њиховом бацању у тамницу, спровођењу у Загреб и погибији:

„Губца сељачким краљем назваше,
И усијаном круном га крунисаше“

Под снажним утицајем Бапке и оца, који је тих година интензивно радио на историји радничког покрета, код Милана се полако кристалисала љубав и симпатија према сељаштву и радништву. То недвосмислено показује и песма *Радници*:

„Вече је и док орач,
С њиве жури кући,
Трећа смена у фабрику,
Жури певајући“

Помало идилично, у духу соц-реалистичких представа присутних у школским читанкама, види улогу радника и сељака у обнови и изградњи земље, и пева о *домовини нашој милој*, уз истицање и узвик:

„Фабрике су сад народне,
Слушај, слушај роде...“

У већини песама, из овог најранијег периода, Милан уноси лексичко-ритмичке, стилско-фигуративне и друге појединости из наше фолклорне традиције. То је произилазило углавном из његовог помног читања и великог интересовања за народно песништво, па су упливи и одједи такве лектире сасвим разумљиви.

Тих година, локални лист *Наша реч*, у коме сам повремено и као студент сарађивао, објављивао је прилоге из преведене поезије и прозе. У чешћим сусретима, почетком шездесетих година, током студија, разговарали смо о могућности да Милан преведе нешто из руске поезије, пошто је већ

тада, захваљујући Бапки Софији, руским језиком владао скоро као матерњим. И он је тада учинио прве озбиљније преводачке захвате.

У једном писму, са шест прецизно означених страница, послао ми је неколико преведених песама, тада актуелног и радо читаног песника Максима Рилског, са пропратном био-библиографском белешком о аутору. То смо испрва насловили *Преведена лирика*, а изнад песме *Бетовен*, у врх треће странице аутографа, записали *Лирика у преводу*. Осим преведених стихова о поменутом музичком генију, Милан је додао још две краће песме, једну без наслова, са три звездице (можда фрагмент из веће целине); и другу насловљену *Из стихова о Пушкину*, која има одговарајући мото. На крају је краће писмо у коме ме обавештава о пошилици, уз извињење што касни, са самокритичком оценом превода, и молбом да га обавестим о евентуалном објављивању.

Ова најранија Димитријевићева био-библиографска белешка о Максиму Рилском, написана је с пуном, скоро „студијском“ озбиљношћу, пажљивим избором најважнијих момената из живота и стваралаштва совјетског песника. Тако, на пример, указује да је Рилски почео да „пише рано“, баш као и сам Милан, те да је прву збирку песама (*Ка белим острвима*) штампао када му је било „свега 15 година“. Потом, скреће пажњу на песникове историјско-филолошке студије, на књигу *Под јесењим звездама* (1922), као и на опус „више од двадесет књига стихова и поема“. А онда истиче његов плодан преводачки рад,²²⁸ те научну, друштвену и лексикографску активност.²²⁹ Све је у овој Милановој пропратној белешци, уз превод, на понајбољи начин регистровано тако да Максима Рилског представља у правом светлу. На крају, испод својеручног потписа, Димитријевић обазриво записује: да су изнети подаци из 1949. године.²³⁰

Преведене песме показују да су Милана тада привлачиле велике теме, моћне и необичне песничке слике, снажан метафоричан израз, крупне речи и маркантне личности и појаве. Прва, *Бетовен*, говори о драми глувог генија, који је знао „буку стихија немих“, и опијен силином стваралачке страсти, обликовао их снагом милозвучне хармоније, у „лабиринт чудесни“. Док је био у музичком усхиту и заносу, *дошла је смрт*. „Титан прослављени, исмејани и роб – он је умирао“. Ту је и слика густог облака, који покрива небо, и *силовита олуја*; Милан то дословно преводи: *растућа олуја* – „затире даљину“.

---

²²⁸ У сачуваном рукопису присутан је и аутограф наших стилских интервенција. Уместо понављања заменице *он*, додали смо: „*Поред тога, Рилски је* (подвукао Н. Ц.) *истакнути преводац*. Упознао је украјинске читаоце са многим делима совјетске и светске литературе. Препевао Пушкиновог *Евгенија Оњегина* и *Бронзаног коњаника*, Мицкијевичевог *Пана Тадеуша* итд.“

²²⁹ Пошто је нагласио да је М. Ф. Рилски истакнути *научни и друштвени радник*, Милан записује да је члан академије наука УССР; предводи Институт уметности, фолклора и историографије АН УССР; један је од редактора Руско-украјинског и украјинско-руског речника и депутат Врховног савета СССР“.

²³⁰ При том додаје: „шта је сада с њим не знам. Ако је ово сувише дуго, скрати“. То је стављено у заграду, потом и прецртано.

„И тада, мучен неутољивом жеђи
Још увек моћни орао се подиже
Чуо је, ЧУО. Ах, узнео се на литице...“

Док је смрт исписивала грчевите знаке по његовом челу, „он је чуо како је у подножје неба ударио гром“.

У мало неспретно и буквално преведеним стиховима, који занемарују потребу инверзије и дух српског језика, неколико пута се помињу космички симболи неба, облака, олујности, који ће у потоњим деценијама бити Димитријевићева и песничка, али и научна, стручно-професионална преокупација, која се најавила већ у изабраним стиховима за младалачки превод.

Најзад, музички геније је гордо *показао песницу небу*.

„Бетовене! Тај замах твоје песнице, страшнији је од најмоћније симфоније“ – завршава Милан, вероватно свој први превод.

Изгледа да је тада, за Милана, највећи геније у музици био Бетовен, а у песништву – Пушкин, па је друга преведена песма Рилског насловљена *Из стихова о Пушкину*. И први стих „Још у младости он ми беше срцу близак“, посредно сведочи колико је, не само аутору, већ и Милану, овај понајвећи руски песник био драг. У исповедно-интимистичком тону преведених стихова („Кад ум ми беше пун маштања...“), препознају се и неки Димитријевићеву аутопоетички елементи.

„Миловао ме је благим додиром руке,
И чело ми хладио и страх смиривао“

Пушкинова чаробна лира, која је *рађала заносне звуке даљине*, на сличан начин је миловала и испуњавала смирајем, украјинског, као и потоњег српског астро-песника, преданог звучним мелодијама даљина.

„И бојажљиво се дивих моме идеалу
Да, у гроб ћу понети сећања на те године“

Пушкин је био недостижан идеал многим песницима, те и Максиму Рилском и његовом преводиоцу Димитријевићу.

Човекова борба са моћном и непокорном природом, честа је преокупација песника, па и Рилског међу њима. И Милан, још од детињства загладан у астралне просторе, релативно учестало се бавио овом темом, те је и то један од разлога што се прихватио да преведе песму, којој је, уместо наслова, ставио три звезде.

У време изградње совјетске Русије, Рилски је са заносом певао и обликовао лирске паралелизме, који су се Димитријевићу допали:

„Вода и ваздух, муња и гром
Руда и угаљ и све на земљи
Прорезаће као сабљом облаке...“

Динамичном изградњом и природа ће бити савладана и стављена у службу човека:

„Као коње упућивао таласе река
Пред нашом снагом раставиће се камене клисуре
И тада ће човек испод својих ногу видети *природу покорену*“.

Ово су, у почетном делу, први, дечачки стихови, а потом и преводилачки покушаји, који су најавили будућег астро-песника, антологичара и преводиоца са руског, енглеског, француског и бугарског²³¹ језика. Све је то сачувано у нашој личној архиви и нуди се као грађа за *прилоге*, на крају књиге.

ПРВЕ ПРОЧИТАНЕ КЊИГЕ

Још кад је научио да чита, Милан је почео помно да „гута“ књиге. Читање му је представљало истинску радост и задовољство и то нарочито оно вишечасовно и потпуно предавање, када је упадао у стање емпатије, уживљавања и интензивног доживљавања прочитаног.

— Текст сам проживљавао тако, што сам у машти стварао врло живу слику свега прочитаног, а догађало се на тим страницама... У свету књига коме сам се потпуно посвећивао, остајао сам помало одвојен од породичног окружења, „изоливан“, па су моји почели да ми ограничавају читање... Убрзо су открили да је забрана читања врло ефикасна казна, па су је онда чешће користили...

Милан је волео да једну исту књигу, која га је одушевљавала, прочита по више од 10-15 пута. При сваком новом читавању, доживљај појединих епизода постајао је све потпунији и савршенији, тако да је понекад, у имагинативном смислу, надрастао чак и оно што је написано.

— Ако би књига имала трагичан крај, онда сам измишљао сретан завршетак, или хепиенд, како се то данас каже... Када би код неке, више пута прочитане књиге настала презасићеност, често сам жалио што немам способност да све заборавим и потиснем, па да књигу поново читам страснички, као први пут, додаје Милан борајући чело.

Познато је да се хепиенд често доводи у везу са делима без већих уметничких вредности, међутим, у овом случају није реч о томе; јер наш заљубљеник у књиге желео је сретан расплет и исход, како би у мислима продужавао своју представу о јунацима, независно од тог неуверљивог разрешења унутрашњих противречности.

---

²³¹ М. С. Димитријевић, *Савремена бугарска поезија – Клуб песника „С Геом на Редуту“ и чаровитост лирско-космичке инспирације*, Зборник радова Конференције *Развој астрономије код Срба V*, стр. 759-791; „С Геом на Редуту“ *под звездама*, Зборник радова Конференције *Развој астрономије код Срба VI*, стр. 1093-1124.